

Το *Πατέρας και γιος* του Έντμουντ Γκος (Edmund Gosse, 1849-1928) είναι από τα ξεχωριστά κείμενα που περιμένουν, κρυμμένα, παραγνωρισμένα, αγνοημένα, να τα ανακαλύψεις, για να σου προσφέρουν, διαβάζοντάς τα, την αίσθηση ότι σου αποκαλύπτεται κάτι πολύτιμο, που γίνεται μόνιμο κτήμα του πνευματικού σου ορίζοντα.

Το κείμενο είναι, τυπικά τουλάχιστον, αυτοβιογραφικό· καλύπτει ένα χρονικό διάστημα περίπου δύο δεκαετιών και αποτελεί καταγραφή της σχέσης του Έντμουντ με τον πατέρα του Φίλιπ Χένρυ Γκος (Philip Henry Gosse, 1810-1888), σημαντικό φυσιοδίφη, με πλούσιο επιστημονικό έργο, αλλά και εξέχον μέλος των Αδελφών του Πλύμουθ, μιας προτεσταντικής σέκτας διαβόητης για την αυστηρότητά της. Η εξιστόρηση αυτής της σχέσης έχει χρονική αφετηρία την εποχή κατά την οποία στον Έντμουντ, νήπιο ακόμη, εντυπώνονται οι πρώτες αναμνήσεις από το οικογενειακό περιβάλλον, όταν νιώθει τα πρώτα σκιρτήματα αυτεπίγνωσης, και περατώνεται όταν ο συγγραφέας, 17 περίπου χρονών, έχει εγκαταλείψει πλέον την οικογενειακή εστία και έχει επέλθει η ρήξη.

Η πρώτη λέξη την οποία άρθρωσε ο Έντμουντ ήταν *βιβλίο*. Και φαίνεται πως το γεγονός αυτό προοιωνιζόταν την κατεύθυνση

την οποία έμελλε να ακολουθήσει η ζωή του. Το πρώτο βιβλίο, το βιβλίο των βιβλίων, ήταν η Αγία Γραφή, που όριζε το αυστηρό πλαίσιο της οικογενειακής ζωής και αποτελούσε την καθημερινή —και αποκλειστική— πνευματική τροφή ενός παιδιού προορισμένου από τη γέννησή του να υπηρετήσει τον Λόγο του Θεού. Ύστερα, στα πρώτα χρόνια της εφηβείας, ο Έντμουντ ανακάλυψε τον απαγορευμένο καρπό, το λυρικό σύμπαν της ποίησης και τη μυθοπλασία, που συντάρραξαν τον πνευματικό του κόσμο και και τον εξέτρεψαν διά παντός από την ατραπό του θρησκευτικού του προορισμού.

Το 1866 εγκαταλείπει την πατρική εστία στο Ντέβον και εγκαθίσταται στο Τόττεναμ, έχοντας ήδη εξασφαλίσει θέση βιβλιοθηκάρου στο Βρετανικό Μουσείο. Η ζωή στο Λονδίνο τού αποκαλύπτει έναν νέο κόσμο, γεμάτο ερεθίσματα. Το 1870 συνδέεται φιλικά με τον Προραφαηλίτη ποιητή και ζωγράφο Ουίλλιαμ Μπελ Σκοτ και διευρύνει τον κύκλο των γνωριμιών του με πρόσωπα όπως τον Ντάντε Γκάμπριελ Ροσσέτι, τον Φορντ Μάντοξ Μπράουν, τον Ουίλλιαμ Μόρρις και τον Α. Σουίνμπερν, ενώ το 1874 σε ένα ταξίδι του στη Σκοτία γνωρίζει τον Ρόμπερτ Λούις Στήβενσον, που θα παραμείνει συνομιλητής του μέχρι τον θάνατό του. Καθοριστική για τους αισθητικούς του προβληματισμούς θα αποβεί η στενή σύνδεσή του το 1879 με τον γλύπτη Χ. Θόρνυκροφτ· το 1894, σε σειρά τεσσάρων κειμένων του στο *Art Journal* (56/1894), εισάγει τον όρο *Νέα Γλυπτική*, για να περιγράψει τις νέες τάσεις δυναμικής γλυπτικής έκφρασης σε αντιδιαστολή με την τυπολατρία και τον άγονο χαρακτήρα του Νεοκλασικισμού.

Το 1871 ο Έντμουντ ταξιδεύει στη Νορβηγία, όπου θα ανακαλύψει το έργο του Χένρικ Ίψεν. Πρώτος παρουσιάζει το έργο του κορυφαίου σκανδιναβού δραματουργού στο αγγλόφωνο κοινό σε άρθρο στο *Fortnightly Review* τον Ιανουάριο του 1873 («Ibsen, the Norwegian satirist», 13/731), μεταφράζει δράματά του, γράφει την πρώτη βιογραφία του Ίψεν, ενώ η μελέτη του *Studies in the Literature of Northern Europe* (1879) αποτελεί περαι-

τέρω συμβολή στην εξοικείωση του δυτικοευρωπαϊκού κοινού με τη σκανδιναβική λογοτεχνία. Τα επόμενα χρόνια θα ακολουθήσουν και άλλες κριτικές μελέτες για την αγγλική λογοτεχνία, αλλά και δικές του ποιητικές συλλογές.

Εν τω μεταξύ, το 1875 παντρεύτηκε την Έλλεν Επς (Ellen Erps, γνωστή ως Νέλλυ Γκος), με την οποία απέκτησε τρία παιδιά. Τον ίδιο χρόνο άρχισε να εργάζεται ως μεταφραστής στο Εμπορικό Επιμελητήριο, και από το 1884 ως το 1889 διετέλεσε Clark Lecturer στο Κολλέγιο Τρίνιτυ του Καίμπριτζ. Το 1888 ο Φίλιπ Χένρυ Γκος έφυγε από τη ζωή, και ο Έντμουντ, δύο χρόνια αργότερα, εξέδωσε τη βιογραφία του πατέρα του (*The Life of Henry Gosse*, 1890). Το 1904 του προσφέρθηκε η θέση του βιβλιοθηκάρου στη Βουλή των Λόρδων, την οποία διατήρησε ως το 1914. Το 1925 του αποδόθηκε ο τίτλος του Ιππότη. Τρία χρόνια αργότερα, στις 16 Μαΐου 1928, ο Έντμουντ Γκος άφησε την τελευταία του πνοή, σε ηλικία 79 ετών.

Το *Πατέρας και Γιος* θα μπορούσε να χαρακτηριστεί, όπως προαναφέρθηκε, αυτοβιογραφία. Όμως ο συγγραφέας του τονίζει ότι δεν θα ήταν ορθή μια τέτοια προσέγγιση του κειμένου. Σημειώνει επίσης ότι ούτε για μυθοπλασία πρόκειται, καθώς στον κόσμο της λογοτεχνίας δεν θα μπορούσε να βρει κανείς πρόσωπα σαν αυτά που συνάντησε ο ίδιος στα παιδικά του χρόνια. Και όντως, δεν πρόκειται απλώς για καταγραφή γεγονότων, αλλά για το χρονικό μιας πορείας πνευματικής χειραφέτησης από ένα πλήρως ελεγχόμενο περιβάλλον· ο Γκος, στην πρώτη παράγραφο του κειμένου, ξεκαθαρίζει στους αναγνώστες του ότι το βιβλίο τούτο είναι «η καταγραφή του αγώνα ανάμεσα σε δύο ιδιοσυγκρασίες, δύο συνειδήσεις και σχεδόν δύο εποχές. Η έκβασή του ήταν αναπότρεπτα η ρήξη. Περιγράφονται δύο ανθρώπινα πλάσματα που το ένα γεννήθηκε για να πετάει προς τα πίσω, ενώ το άλλο μπορούσε να προχωρήσει μόνο προς τα μπρος. Ήρθε ένας καιρός που οι δυο τους έπαψαν να μιλούν την ίδια γλώσσα, να τρέφουν τις ίδιες ελπίδες, να έχουν τους ίδιους πόθους. Τουλάχιστον όμως [...] ποτέ, μέχρι και την ύστατη ώρα, δεν έπαψαν να σέβονται ο

έναν τον άλλο ή να αντιμετωπίζουν ο ένας τον άλλο με πικρή συγκατάβαση».

Και όντως, ο Γκος είναι απολύτως ακριβής σε αυτές τις διατυπώσεις. Το βιβλίο του είναι πρωτίστως το χρονικό μιας ρήξης ανάμεσα σε μια κοσμοαντίληψη βαθιά ριζωμένη στις βεβαιότητες της θρησκείας και στο ατίθασο νεανικό πνεύμα που θέλει να σπάσει τους φραγμούς αυτού του περιχαρακωμένου κόσμου. Πρόκειται συνάμα για μια καταγραφή των έντονων πνευματικών ζυμώσεων της βικτωριανής εποχής, του ρόλου της θρησκείας στη δόμηση της ταυτότητας του βικτωριανού ανθρώπου, της μεγάλης σύγκρουσης ανάμεσα στην επιστήμη και στη θρησκεία την οποία πυροδότησε η επανάσταση του Δαρβίνου με τη Θεωρία της Εξέλιξης (σύγκρουση την οποία βιώνει εσωτερικά ο Φίλιπ Χένρυ Γκος, μια ξεχωριστή προσωπικότητα που συνδυάζει τις ιδιότητες του ιερωμένου και του επιστήμονα), της αλλαγής των κοινωνικών και εκπαιδευτικών αντιλήψεων κατά τη δεύτερη πεντηχονταετία του 19ου αιώνα. Είναι εντέλει μια βαθιά διεισδυτική αποτύπωση, άλλοτε αυστηρή και πικρή, άλλοτε γεμάτη χιούμορ και φιλοπαίγμονα διάθεση, της σχέσης ανάμεσα στον πατέρα και στον γιο, των λεπτών ψυχολογικών διεργασιών που διαμορφώνουν τον κόσμο της οικογενειακής ζωής. Ταυτόχρονα όμως πρόκειται για ένα κείμενο με ξεχωριστές λογοτεχνικές αρετές, με γλώσσα εξαιρετικά δουλεμένη, που προσφέρει ιδιαίτερη αναγνωστική απόλαυση· ένα κείμενο κλασικό.

Παναγιώτης Σουλτάνης
Σεπτέμβριος 2015

ΕΝΤΜΟΥΝΤ ΓΚΟΣ: ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΗ ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ

- Studies in the Literature of Northern Europe*, C. Keagan Paul, Λονδίνο 1879.
- Seventeenth Century Studies: A Contribution to the History of English Poetry*, Kegan Paul, Trench, Λονδίνο 1883.
- From Shakespeare to Pope*, Dodd, Mead., Νέα Υόρκη 1885.
- Gossip in a Library*, William Heinemann, Λονδίνο 1891.
- In Russet and Silver*, William Heinemann, Λονδίνο 1894.
- The Letters of Thomas Lovell Beddoes*, John Lane, Λονδίνο / Macmillan, Νέα Υόρκη 1894.
- Hypolympia, or the Gods on the Island: an Ironic Fantasy*, William Heinemann, Λονδίνο 1901.
- Father and Son. A Study of Two Temperaments*, William Heinemann, Λονδίνο 1907.
- Ibsen*, Hodder & Stoughton, Λονδίνο 1907.
- French Profiles*, William Heinemann, Λονδίνο 1911.
- The Life of Algernon Charles Swinburne*, Macmillan, Λονδίνο 1917.
- Posthumus Poems by Algernon Swinburne*, (με τον Thomas J. Wise), William Heinemann, Λονδίνο 1917.
- More Books on the Table*, William Heinemann, Λονδίνο 1923.
- Leaves and Fruit*, William Heinemann, Λονδίνο 1927.

ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Samuel Clark, «Pleasure as self-discovery», *Ratio* 25 (2012).
- Alexis Harley, «Sexing the Aesthete: the Autobiography and Apostasy of Edmund Gosse», *Nineteenth-Century Gender Studies* 3.3 (2007), <http://www.ncgsjournal.com/issue33/issue33.htm>.
- Hermione Lee, «Writing Victorian lives and Victorian life-writing: Gosse's Father and Son revisited», *Journal of Victorian Culture* 8 (2003), σ. 108-118.
- Michael Newton, «Introduction», στο Edmund Gosse, *Father and Son*, Oxford University Press, Οξφόρδη 2004, σ. ix-xxviii (εισαγωγική άκρωσ περιεκτική και κατατοπιστική).
- Ann Thwaite, *Edmund Gosse: A Literary Landscape*, Secker & Warburg, Λονδίνο 1984 (η πληρέστερη μελέτη για τον Έντμουοντ Γκος και το έργο του).

Στις ημέρες μας, που η μυθοπλασία παίρνει μορφές τόσο πρωτότυπες και απατηλές, οφείλω ίσως να πω ότι η αφήγηση που ακολουθεί είναι αληθής σε όλα τα μέρη της, μέχρι και την παραμικρή λεπτομέρειά της· ο συγγραφέας της επέδειξε τη μέγιστη δυνατή προσήλωση στην αλήθεια. Αν δεν ήταν αληθής, με αυτή την αυστηρή έννοια, η έκδοσή της θα υποτιμούσε όλους εκείνους που πιθανόν να παρακινούνταν να τη διαβάσουν. Τους προσφέρεται ως τεκμήριο, ως καταγραφή παιδευτικών και θρησκευτικών συνθηκών που έχουν παρέλθει ανεπιστρεπτί. Από την άποψη αυτή, ως διάγνωση ενός θνήσκοντος Πουριτανισμού, θεωρούμε ότι τούτη η αφήγηση έχει την αξία της.

Αποτελεί επίσης, κατά μια δευτερεύουσα έννοια, μελέτη της ανάπτυξης των ηθικών και πνευματικών ιδεών κατά την παιδική ηλικία. Οι ιδέες αυτές επισημαίνονται πολύ προσεκτικά και ευσυνείδητα, κι έχουν και αυτές τη σημασία τους ως απότοκες των ασυνήθιστων συνθηκών στις οποίες διαμορφώθηκαν. Ο συγγραφέας έχει παρατηρήσει ότι όσοι έχουν γράψει για τα γεγονότα των παιδικών τους χρόνων συνήθως το έκαναν καθυστερημένα, όταν πια τις μνήμες τους τις είχε θολώσει η προχωρημένη ηλικία. Μια ακόμη συνηθέστερη αδυναμία στις αυτοβιογραφίες αυτές είναι ο συναισθηματισμός τους· την αλήθεια τους την αλλοιώνει ο αυτοθαυμασμός και ο αυτοοικτιρισμός. Ο συγγραφέας αυτών των

ενθυμήσεων σκέφτηκε ότι το εγχείρημα να εξετάσει τα πρώτα του χρόνια θα είχε νόημα μόνον εφόσον το αναλάμβανε όσο η μνήμη του διατηρούσε ακόμη αλώβητη τη ζωντάνια της και δεν την είχε στρεβλώσει η επιλησμοσύνη ή η ευσυγκινησία της προχωρημένης ηλικίας.

Σε ένα μόνο σημείο υπήρξε κάποια απόκλιση από τα ακριβή γεγονότα. Από όσα έχουμε υπόψη μας, με εξαίρεση τον Γιο, μόνο ένα από τα άλλα πρόσωπα που μνημονεύονται στο βιβλίο βρίσκεται ακόμη στη ζωή. Κρίθηκε ωστόσο σωστό, για να αποφευχθεί και η παραμικρή υπόνοια ενόχλησης, να αλλάξουν τα περισσότερα ονόματα των διαφόρων προσώπων για τα οποία γίνεται λόγος.

Κατά την αφήγηση μιας πνευματικής σύγκρουσης ίσως δεν συνηθίζεται να εμφιλοχωρεί στην πραγμάτευση βαρυσήμαντων θεμάτων η παιγνιώδης διάθεση και το χιούμορ. Είναι αλήθεια ότι τα περισσότερα διασκεδαστικά βιβλία προσπαθούν να είναι διασκεδαστικά από την πρώτη ως την τελευταία λέξη, ενώ η θεολογία σκανδαλίζεται αν προκαλέσει ακόμη κι ένα αμυδρό μειδίαμα. Η ζωή όμως δεν είναι φτιαγμένη έτσι, και το ανά χειράς βιβλίο δεν είναι παρά μια πιστή απεικόνιση της πραγματικής ζωής. Η κατάσταση που περιγράφεται εδώ ήταν ένα παράξενο αμάλγαμα κωμωδίας και τραγωδίας, και όσοι αισθάνονται το πάθος της θα αντιληφθούν μόνοι τους ότι η κωμωδία ήταν απλώς η επιφάνεια κάτω από την οποία κρυβόταν η αληθινή τραγωδία.

Σεπτέμβριος 1907

Το βιβλίο τούτο είναι η καταγραφή του αγώνα ανάμεσα σε δύο ιδιοσυγκρασίες, δύο συνειδήσεις και σχεδόν δύο εποχές. Η έκβασή του ήταν αναπότρεπτα η ρήξη. Περιγράφονται δύο ανθρώπινα πλάσματα που το ένα γεννήθηκε για να πετάει προς τα πίσω, ενώ το άλλο μπορούσε να προχωρήσει μόνο προς τα εμπρός. Ήρθε ένας καιρός που οι δυο τους έπαψαν να μιλούν την ίδια γλώσσα, να τρέφουν τις ίδιες ελπίδες, να έχουν τους ίδιους πόθους. Τουλάχιστον όμως —μικρή παρηγοριά γι' αυτόν που έμεινε στη ζωή— ποτέ, μέχρι και την ύστατη ώρα, δεν έπαψαν να σέβονται ο ένας τον άλλο ή να αντιμετωπίζουν ο ένας τον άλλο με πικρή συγκατάβαση.

Τη στοργή ανάμεσα στα δύο αυτά πρόσωπα την έπληξαν δυνάμεις που μπροστά τους είναι ασήμαντες οι μεταπτώσεις τις οποίες επιφέρουν τα ζητήματα υγείας, οι περιστάσεις ή ο τόπος. Προκαλεί θλιβερή ικανοποίηση —ικανοποίηση πάντως— το γεγονός ότι και ο ένας και ο άλλος μπόρεσαν να υπακούσουν στον νόμο που ορίζει να τιμώνται και να γίνονται σεβαστοί οι δεσμοί ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας. Διαφορετικά δεν θα μπορούσα ποτέ να αφηγηθώ τούτη την ιστορία.

Ο αγώνας άρχισε αρκετά νωρίς, βέβαια όχι στην πρώτη παιδική ηλικία. Για να εξοικειωθούν ωστόσο οι αναγνώστες μου με

τις περιστάσεις της ζωής των δύο προσώπων (που ήταν ασυνήθιστες) και σε γενικές γραμμές με την ιδιοσυγκρασία του ενός και του άλλου (που από τη φύση τους ίσως ήταν ανταγωνιστικές), χρειάζεται να αφηγηθώ στην αρχή όλα όσα, με προσήλωση στην αλήθεια και ανεξάρτητα, ανακαλώ στη μνήμη, καθώς και κάποια στοιχεία που, όπως θα γίνει φανερό, συνδέονται με την παράδοση της οικογένειας.

Οι γονείς μου ήταν φτωχοί, ανήκαν όμως στην καλή κοινωνία· όχι νέοι· μοναχικοί, ευαίσθητοι και, μολονότι δεν το γνώριζαν, περήφανοι. Ανήκαν και οι δύο στη λεγόμενη Μεσαιά Τάξη, και τους συνέδεε επιπλέον το κοινό στοιχείο ότι κατάγονταν, και ο ένας και ο άλλος, από οικογένειες ιδιαίτερα εύπορες τον 18ο αιώνα, οι οποίες σταδιακά έχασαν την περιουσία τους. Οι δύο οίκοι έχασαν τον δυναμισμό τους, και σταδιακά φυλλορρόφησε και η περιουσία τους. Όσον αφορά την οικογένεια του Πατέρα μου, η παρακμή ήρθε με αργό ρυθμό· στην οικογένεια της Μητέρας μου, ήταν ραγδαία. Ο παππούς μου από την πλευρά της Μητέρας μου γεννήθηκε πλούσιος, και στα πρώτα χρόνια του 19ου αιώνα, αμέσως μετά τον γάμο του, αγόρασε ένα μικρό κτήμα στη βόρεια Ουαλία, στους πρόποδες του Σνόουντον. Φαίνεται πως εκεί έκανε επιδεικτική ζωή, συντηρούσε μια αγέλη κυνηγόσκυλων, και οι διασκεδάσεις του ήταν ιδιαίτερα σπάταλες. Η σύζυγός του τον ενθάρρυνε σε αυτή τη διόλου μετρημένη ζωή. Είχαν τρία παιδιά, τη Μητέρα μου και τους δύο αδελφούς της. Από τις αρετές του η μεγαλύτερη ήταν η αφοσίωση στην εκπαίδευση των παιδιών, ως προς την οποία δήλωνε οπαδός του Ρουσσώ. Δεν θα έλεγε κανείς, πάντως, ότι ακολουθούσε πολύ πιστά τη διδασκαλία του Αμιλιου, αφού απασχολούσε δασκάλους για να διδάσκουν στην κόρη του, μάλιστα σε ιδιαίτερα πρώιμη ηλικία, τα μαθήματα που κατεξοχήν απαγόρευε ο Ρουσσώ, όπως ιστορία, λογοτεχνία και ξένες γλώσσες.

Είχε αδυναμία στη Μητέρα μου και, σπρωγμένος από τη μεταοδοξία του, προσπαθούσε, όσο μπορούσε, να τη μορφώσει. Η Μητέρα διάβαζε ελληνικά, λατινικά, ακόμη και λίγα εβραϊκά και, το πιο σημαντικό, εκπαιδεύτηκε έτσι ώστε να στηρίζεται

στις δικές της δυνάμεις. Όμως σε ουσιώδη ζητήματα η στάση της ήταν διαμετρικά αντίθετη από των αστόχαστων, παραδομένων στην τρυφή και στη χαυνότητα γονέων της. Ξανακοιτώντας τη ζωή της στα τριάντα της χρόνια, παρατηρεί σε κάποιες μυστικές σημειώσεις: «Δεν μπορώ να θυμηθώ την εποχή που δεν αγαπούσα τη θρησκεία». Και χρησιμοποιεί μια ακόμη πιο αξιοπρόσεκτη έκφραση: «Αν πρέπει να χρονολογήσω τη μεταστροφή μου από την πρώτη φορά που επιθύμησα να γίνω θρησκευόμενη και από την πρώτη δοκιμασία μου, χρειάζεται ίσως να ανατρέξω στα πρώτα παιδικά μου χρόνια· και αν πρέπει να τη μεταθέσω ύστερα από το τελευταίο εκούσιο αμάρτημά μου, μόλις έχει αρχίσει». Οι ασωτίες των γονέων της της προκαλούσαν βαθιά αποστροφή, όπως και σε πολλούς νέους εκείνη την εποχή της ευρείας αναβίωσης της Συνείδησης· και όταν ο παππούς μου, εξαιτίας της αλόγιστης σπατάλης, την οποία άφησε αχαλίνωτη ωστόσο βρέθηκε αντιμέτωπος με την καταστροφή, υποχρεώθηκε να πουλήσει το κτήμα του και να ζήσει στη φτώχεια, η Μητέρα μου ήταν το μοναδικό μέλος της οικογένειας που δεν ένωσε θλίψη για την αλλαγή. Προσωπικά πιστεύω ότι τον ελεεινό εκ μητρός παππού μου εγώ θα τον συμπαθούσα, σίγουρα όμως η συμπεριφορά του ήταν εξοργιστική. Πέθανε όταν εγώ ήμουν εννέα μηνών, στα ογδόντα του χρόνια.

Κατά περιέργη σύμπτωση, η ζωή οδήγησε από παρόμοια μονοπάτια και τους δύο γονείς μου στο ίδιο σχεδόν σημείο όσον αφορά τη θρησκευτική πίστη. Η δική της αφετηρία ήταν αγγλικανική, η δική του ουεσλείανη¹ και, χωρίς καμία σχεδόν καθοδήγηση

1. Δηλαδή μεθοδιστική. Ο Τζων Ουέσλυ (John Wesley, 1703-1791) υπήρξε ο ιδρυτής, σε συνεργασία με τον αδελφό του Τσαρλς (Charles Wesley, 1701-1788), της κίνησης των Μεθοδιστών, ονομασίας που έλαβε η πρώτη ομάδα των μελών της το 1729 στην Οξφόρδη, λόγω της «μεθοδικής» μελέτης των Γραφών και της αυστηρής ευσεβείας τους. [Οι σημειώσεις συντάχθηκαν από τον μεταφραστή. Ως πηγές χρησιμοποιήθηκαν κυρίως η Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Λαρούς Μπριτάννικα, η ηλεκτρονική έκδοση της *Encyclopaedia Britannica*, το Επίτομο Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό Πάπυρος Larousse (Παπυράκι), και το Διαδίκτυο (κυρίως πηγές κειμένων από την ιστορία της αγγλικής λογοτεχνίας)· εφόσον έχει χρησιμοποιηθεί κάποια ειδικότερη βιβλιογραφική πηγή, δηλώνεται στη μεμονωμένη υποσημείωση. Δεν θα μπορούσαν βέβαια να μη ληφθούν υπόψη οι Explanatory

από τρίτους, διαμόρφωσαν εντέλει και οι δύο ακριβώς την ίδια στάση απέναντι σε όλα τα παρακλάδια της Προτεσταντικής Εκκλησίας — δηλαδή τη στάση της ελεύθερης και απροκατάληπτης στοχαστικότητας. Εφόσον οι θρησκευτικές ομολογίες συμφωνούσαν με τον Πατέρα και τη Μητέρα μου, τότε βιάδιζαν στον δρόμο του φωτός· διαφορετικά, ολίσθαιναν εν πολλοίς αμετάκλητα στο ημίφως που οι ίδιες γεννούσαν, στο σκοτάδι όπου κανείς από τους γονείς μου δεν ήταν διατεθειμένος να τις ακολουθήσει. Έτσι, με μια διαδικασία επιλογής, η Μητέρα και ο Πατέρας μου βρέθηκαν σταδιακά και αβίαστα αποκλεισμένοι από όλες τις προτεσταντικές ομάδες· και εντέλει συναντήθηκαν μόνο με κάποιους, λιγιστούς, ακραίους καλβινιστές, όμοιους τους σε ό,τι θα μπορούσε να αποκληθεί άρνηση: όχι ιερείς, όχι τελετουργίες, όχι γιορτές, απολύτως κανένας διάκοσμος· τίποτα δεν συνέδεε αυτά τα αυστηρά πνεύματα, παρά μόνο το Δείπνο του Κυρίου και η ερμηνεία των Γραφών. Αυτοαποκαλούνταν οι Αδελφοί, έτσι απλά· και ο έξω κόσμος μεγάλωνε τον τίτλο λέγοντάς τους Αδελφούς του Πλύμουθ.²

Notes στην έκδοση του έργου από τον Michael Newton: Oxford University Press: Edmund Gosse, *Father and Son*, OUP 2009.]

2. Οι Αδελφοί του Πλύμουθ (Plymouth Brethren· σε ελληνικές πηγές απαντούν και ως Πλυμούθιοι [Αδελφοί]) είχαν ως αρχικό τους πυρήνα μια μικρή ακραία ευαγγελική ομάδα που συγκροτήθηκε στο Δουβλίνο το 1827, με πρωτεργάτες τον παιδαγωγό Φράνσις Νιούμαν (Francis Newman, 1805-1897) και, κυρίως, τον πρώην αγγλικανό ιερέα Τζων Νέλσον Ντάρμπυ (John Nelson Darby, 1800-1882), κήρυκα αρκετά γνωστό στην ιρλανδική ύπαιθρο. Έλαβαν την ονομασία Αδελφοί του Πλύμουθ όταν ο Ντάρμπυ μετακινήθηκε το 1830 σε αυτή την πόλη της νοτιοδυτικής Αγγλίας. Ο Ντάρμπυ εισήγαγε τη λεγόμενη θεωρία των οικονομιών (dispensationalism· ο όρος dispensation αποδίδει στην αγγλική τον όρο οικονομία όπως χρησιμοποιείται σε πολλά χωρία της Αγίας Γραφής, π.χ. *Προς Κορινθίους Α'* 9:17, *Προς Εφεσίους* 1:10 κ.α., με την έννοια της συνετής διαχείρισης του οίκου)· η εν λόγω θεωρία είναι μια μέθοδος που επιτρέπει την κατά γραμμάτια προσέγγιση της Αγίας Γραφής: καθώς ό,τι σε αυτή φαίνεται αντιφατικό, στην πραγματικότητα δεν είναι αντιφατικό, αλλά ανήκει σε διαφορετικές οικονομίες, με την οικονομία να ορίζεται ως μια συγκεκριμένη χρονική περίοδος, από πολλές διαδοχικές περιόδους, κατά την οποία ο άνθρωπος δοκιμάζεται σε σχέση με την υπακοή του προς κάποια ειδική αποκάλυψη της θέλησης του Θεού. Όλες οι προφητείες θα εκπληρωθούν, μόνο που δεν πρέπει να συγχέονται μεταξύ τους οι προφητείες που αναφέρονται στον Ισραήλ, δηλαδή τον λαό του Θεού στη γη, και στην Εκκλησία. Ο Ντάρμπυ τόνιζε την αποκαλιψιακή διάσταση των Γραφών και θεωρούσε επικείμενη τη νέα έλευση του Χριστού, που θα συνοδευόταν από την «αναρπαγή» των αγίων, δηλαδή των εκλεκτών Αδελφών,

Στις συναθροίσεις των Αδελφών τούς γονείς μου τους έφεραν κοντά η τύχη και η συνάφεια. Και ο ένας και ο άλλος ήταν άνθρωποι μοναχικοί, φτωχοί, συνηθισμένοι στο δύσκολο έργο να βρίσκουν πνευματική στήριξη στον ίδιο τους τον εαυτό. Όταν παντρεύτηκαν, εκείνος πλησίαζε τα τριάντα οκτώ κι εκείνη είχε κλείσει τα σαράντα δύο. Εκείνος μετέφερε, από μια κατοικία στα προάστια, το νοικοκυριό της στο μικρό σπίτι τής μητέρας του στο βορειοανατολικό Λονδίνο, χωρίς να φύγουν ούτε μια ημέρα για γαμήλιο ταξίδι. Ο πατέρας μου ήταν ζωολόγος και έγραφε βιβλία περί φυσικής ιστορίας και η μητέρα μου ήταν συγγραφέας, καθώς ήδη είχε εκδώσει δύο ολιγοσέλιδες συλλογές θρησκευτικής ποίησης —η πρώτη μάλιστα, δεν ξέρω λεπτομέρειες, πρέπει να είχε κάποια επιτυχία, αφού κυκλοφόρησε και δεύτερη έκδοση— και έπειτα αφιέρωσε την πένα της στη συγγραφή ηθοπλαστικών έργων για το ευρύ κοινό. Δεν υπάρχουν ωστόσο λόγια για να περιγράψει κανείς την άβυσσο που χώριζε τις βλέψεις τους, τις συνήθειές τους και τις φιλοδοξίες τους από τους «ανθρώπους των γραμμάτων» του καιρού τους. Ούτε ο ένας ούτε ο άλλος γνώριζαν τα λογοτεχνικά δρώμενα της εποχής ούτε ενδιαφέρονταν γι' αυτά. Και οι δύο θεωρούσαν πως μετά τον Μπάυρον δεν γεννήθηκε άλλος ποιητής, και κανείς από τους δύο δεν είχε διαβάσει κάποιο μυθιστόρημα από τότε που, στην παιδική τους ηλικία, βυθίζονταν στα «Μυθιστορήματα του Ουέιβερλου», που κυκλοφορούσαν σε συνέχειες.³ Τις ποικίλες

και μόνον αυτών, στους ουρανοί. Οι Αδελφοί διασπάστηκαν το 1848 σε Ανοιχτούς (που δέχονταν τη συμμετοχή όλων των καθ' ομολογίαν χριστιανών στο Δείπνο του Κυρίου) και σε Αποκλειστικούς (που θεωρούσαν ότι έπρεπε να συμμετέχει μόνον ο κλειστός κύκλος των Αδελφών), με τον Ντάρμπυ να αναδεικνύεται σε θεολόγο των Αποκλειστικών Αδελφών. Οι απόψεις των Αδελφών του Πλύμουθ —που παραμένουν δραστήριοι ως τις ημέρες μας και στις δύο όχθες του Ατλαντικού— και του Ντάρμπυ επηρέασαν σημαντικά τις διάφορες ευαγγελικές κινήσεις, κυρίως όσον αφορά τις εσχατολογικές και χιλιαστικές τους δοξασίες. (Βλ. περισσότερα στοιχεία στο Adrian Hastings / Alistair Mason / Hugh Pyper (επιμ.), *The Oxford Companion to Christian Thought*, OUP, 2000, λ. «Brethren» / «dispensationalism».)

3. Τα «Μυθιστορήματα του Ουέιβερλου» είναι μια μεγάλη σειρά μυθιστορημάτων που κυκλοφόρησε από το 1814 ως το 1832 ο Σερ Ουόλτερ Σκοτ (Sir Walter Scott, 1771-1832). Μέχρι το 1827 ο Σκοτ δεν είχε αναλάβει τη συγγραφική ευθύνη των έργων, γι' αυτό και

μορφές της μυθοπλασίας και της επιστημονικής συγγραφής τις θεωρούσαν απλώς μέσα ηθικής βελτίωσης και αποκόμισης εισοδήματος, που κρατούν τον μελετητή «εκτός του κόσμου», του προσφέρουν πλήρη απασχόληση και του δίνουν τη δυνατότητα να αυτοσυντηρηθεί. Όμως μόνο στον Κόσμο του Θεού μπορεί κανείς να βρει ευχαρίστηση, όπως και στην αδιάλειπτη πραγμάτευση των Γραφών, στην οποία έσπευδαν να αφιερωθούν μετά το πέρας της ημερήσιας εργασίας.

Στο παράξενο αυτό σπιτικό ο ερχομός ενός παιδιού δεν ήταν ευπρόσδεκτος· τον συνόδευε μια αίσθηση αποδοχής του αναπόφευκτου. Το γεγονός καταγράφεται ως εξής στο ημερολόγιο του Πατέρα μου:

Η Ε. γέννησε γιο. Έλαβα ένα πράσινο χελιδόκι από την Τζαμάικα.

Η σημείωση θεωρήθηκε διασκεδαστική, ως ένδειξη ότι ο Πατέρας ενδιαφέρθηκε για το πουλί όσο και για το παιδί. Δεν συνάγεται όμως κάτι τέτοιο· η διατύπωση καταδεικνύει την ακραία σχολαστικότητα του Πατέρα μου. Το πράσινο χελιδόκι έφτασε αφότου ήδη είχε φτάσει ο γιος, ως εκ τούτου ο επισκέπτης που προηγήθηκε καταγράφεται πρώτος· ο Πατέρας μου ήταν ιδιαίτερα λεπτολόγος στο καθετί.

Αρκετό καιρό αργότερα ο Πατέρας μου μου είπε ότι η Μητέρα υπέφερε πολύ για να με φέρει στον κόσμο και ότι, καθώς δεν έκλαψα όταν γεννήθηκα, πίστεψαν πως το νεογέννητο ήταν νεκρό. Με απέθεσαν χωρίς ιδιαίτερη φροντίδα σε ένα άλλο κρεβάτι στο δωμάτιο, και αποδέκτης όλης της αγωνίας και της προσοχής έγινε η Μητέρα μου. Έτυχε να παρίσταται μια ηλικιωμένη γυναίκα, που δεν της είχαν αναθέσει κάποια συγκεκριμένη δουλειά· η γυναίκα ενδιαφέρθηκε για μένα και προσπάθησε να ξυπνήσει μέσα μου μια σπίθα ζωής. Τα κατάφερε, και μάλιστα ο γιατρός

έγιναν γνωστά από τον τίτλο του πρώτου από αυτά, του *Ουέιβερλυ* (*Waverley*, 1814). Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν κλασικά έργα, όπως ο *Ρομπ Ρόυ* (*Rob Roy*, 1817), ο *Ιβανός* (*Ivanhoe*, 1819), το *Κένιλγουορθ* (*Kenilworth*, 1821) κ.ά.

την επαίνεσε κατόπιν για την ευφυΐα της. Ο Πατέρας μου δεν μπορούσε —όταν μου αφηγήθηκε το γεγονός— να θυμηθεί το όνομα του σωτήρα μου. Πολλές φορές ένιωσα την επιθυμία να μάθω ποια ήταν. Για τη μέθη της ζωής, για όλες τις αναστατώσεις της, για τις εναγώνιες επιθυμίες της, για τις πολύμορφες ηδονές της, ακόμη και για τις πίκρες και τα βάσανά της, για όλα μακαρίζω και υμνώ από τα βάθη της καρδιάς μου αυτή την άγνωστη ηλικιωμένη κυρία.

Πέρασαν έξι εβδομάδες ωστόσο η Μητέρα μου να μπορέσει να βγει από το δωμάτιό της. Το γεγονός απέκτησε επίσημο χαρακτήρα και οργανώθηκε ένα είδος Θείας Λειτουργίας. Ο Κύριος Μπάλφουρ, ένας ηλικιωμένος ιερέας του εκκλησιασμάτος μας, τέλεσε μια ιδιωτική Λειτουργία στο σαλόνι, και «προσευχήθηκε για το τέκνο μας, να ανήκει στον Κύριο». Τούτη ήταν η εναρκτήρια πράξη αυτής της «αφιέρωσης» που η ανάμνησή της δεν θα έσβηγε ποτέ και που τις επιπτώσεις της θα αποπειραθώ να περιγράψω στις επόμενες σελίδες. Γύρω από το τρυφερό και ασύνειδο πνεύμα μου απλώθηκε το φωτεινό δίχτυ, το ελαφρύ και ελαστικό αλλά αδιαπέραστο πέπλο που, όπως προσδοκούσαν, «δεν θα άφηνε τον κόσμο να με κηλιδώσει».

Μέχρι τότε στο σπίτι ζούσε η μητέρα του Πατέρα μου, η οποία είχε επωμιστεί τα βάρη του νοικοκυριού. Τότε δέχθηκε να μας αφήσει μόνους. Η αναχώρησή της αναμφίβολα ανακούφισε τη Μητέρα μου, καθώς η γιαγιά μου από την πλευρά του Πατέρα ήταν γυναίκα δυνατή και δεσποτική, πληθωρική, ευέξαπτη και πρακτική, που γι' αυτή δεν υπήρχαν πνευματικά ενδιαφέροντα. Η ύψη της, ευγενική και αιθέρια στην όψη και στους τρόπους —οι χρυσές ανταύγειες των μαλλιών της και το λευκό της δέρμα (αναμφίβολα) προκαλούσαν κατά περίεργο τρόπο έντονη αντίθεση με τα ροδαλά μάγουλα και τις μαύρες μπουκλες της γιαγιάς—, είχε και αυτή ατσαλένια θέληση. Αν ζούσαν χωριστά, οι σχέσεις τους θα ήταν καλύτερες. Η γιαγιά μου εγκαταστάθηκε σε ένα φωτεινό σπίτι κοντά μας, περιστοιχισμένη από τους θεούς της οικογένειας

και από εξαιρετικά έπιπλα του 18ου αιώνα, από μινιατούρες και λαμπρές πορσελάνες που τις είχε τακτοποιήσει σε ράφια.

Από τότε που η Μητέρα μου ανέλαβε εξ ολοκλήρου τη φροντίδα μου, έγινα το επίκεντρο της προσοχής της. Αλλά με εκείνα τα ζωώδη ένστικτα χαράς στα οποία στηρίζεται η δύναμη και η υπομονή κάθε αληθινής μητέρας και τα οποία πάντοτε ξεχειλίζουν μέσα της, αναμειγνύονταν κάποιες πνευματικές βεβαιότητες που σπάνια τις συναντά κανείς. Στις γενικές τους γραμμές χαρακτηρίζουν, υποθέτω, έστω και αόριστα, πολλές ευσεβείς μητέρες, λίγες όμως τις ακολουθούν με τέτοια προσήλωση στη λεπτομέρεια όπως εκείνη. Και πάλι είναι αποκαλυπτικές οι κρυφές της σημειώσεις, σε ένα μικρό κλειδωμένο σημειωματάριο, που ως σήμερα, σχεδόν εξήντα χρόνια αργότερα, μάτια άλλα δεν τις είχαν δει εκτός από τα δικά της. Γράφει λοιπόν όταν ήμουν δύο μηνών:

Τον έχουμε παραδώσει στον Κύριο· και έχουμε πίστη ότι, αν μεγαλώσει, ο Κύριος πράγματι θα δείξει ότι είναι δικός Του· και αν ο Κύριος τον πάρει νωρίς, δεν θα έχουμε αμφιβολία ότι πήγε σε Αυτόν. Μονάχα, αν ο Κύριος θελήσει να τον πάρει, προσδοκώ ότι θα μας απαλλάξει από το άγχος να τον δούμε να υποφέρει από μια χρόνια και οδυνηρή νόσο. Όμως και ως προς αυτό, όπως στα πάντα, μεγαλύτερη αξία έχει η δική Του θέληση, όχι τι επιλέγουμε εμείς. Είτε η ζωή του παραταθεί είτε όχι, για εμάς ήδη είναι ευλογία, όπως και για τους «αγίους», καθώς μας ώθησε να προσευχηθούμε πολύ και μας έφερε αντιμέτωπους με διάφορες δυσκολίες και με κάποια δοκιμασία.

Την τελευταία πρόταση τη θεωρώ κάπως δυσερμήνευτη. Σε άλλον ίσως θα προκαλούσε έκπληξη, αλλά και απορία σε μένα, πώς, στην τρυφερή εκείνη ηλικία, κατάφερα να είμαι ευλογία «για τους αγίους». Όμως το «άγιοι» ήταν ο συνηθισμένος όρος που προσδιόριζε τους φίλους οι οποίοι συναθροίζονταν τα πρωινά της Κυριακής για τη Θεία Κοινωνία, όπως και πολλές φορές μέσα στην εβδομάδα για να προσευχηθούν και να συζητήσουν τις Γραφές, στη μικρή νοικιασμένη αίθουσα στο Χάκνυ, συναθροίσεις στις οποίες συμμετείχαν και οι γονείς μου. Υποθέτω

ότι η ευσεβής «αφιέρωσή» μου στον Κύριο, που η Μητέρα μου επανειλημμένα την επανέλαβε δημόσια κρατώντας με αγκαλιά, καθώς ήταν μια τελετή ασυνήθιστη και καθόλου οικεία ακόμη και για τους Αδελφούς, ξύπνησε μια περιέργεια, καθώς και μια έντονη ζέση κατά τις συναθροίσεις που ακολούθησαν, ή έτσι τουλάχιστον το φαντάστηκε η γεμάτη αγάπη, μεροληπτική καρδιά της Μητέρας μου. Αυτή ωστόσο, που είχε ζήσει σε τόσο μεγάλη απομόνωση, πρόβαλε τη φροντίδα του παιδιού της ως πρόσχημα για να βυθιστεί ακόμη περισσότερο στη σιωπή. Με εκείνους τους ευσεβείς με τους οποίους συναντιόταν στην Αίθουσα, όπως αποκαλούσαν το ταπεινό παρεκκλήσι, δεν είχε στενούς πνευματικούς —και καθόλου διανοητικούς— δεσμούς. Σημειώνει:

Πιστεύω πως δεν θα με κάνει περισσότερο ευτυχισμένη το να βρίσκομαι μαζί με τους «αγίους» στο Χάκνυ. Έχω αποφασίσει τον χειμώνα να αφοσιωθώ στο Βρέφος και να μην ανταποκριθώ σε προσκλήσεις. Όποτε μπορώ, θα πηγαίνω στις πρωινές συναθροίσεις της Κυριακής και θα επισκέπτομαι τη Μητέρα μου.

Η ζωή της έγινε πλέον σε έσχατο βαθμό μονότονη, όμως εκείνη φαίνεται πως ήταν ευτυχισμένη. Αφιέρωνε την ημέρα της στη φροντίδα μου, καθώς και στην επίβλεψη μιας νεαρής υπηρέτριας. Ο πατέρας μου ήταν μονίμως απορροφημένος στις μελέτες του, γράφοντας, σχεδιάζοντας και κάνοντας ανατομές· όσο μεγάλωνα, συνήθισα πια να τον βλέπω να κάθεται ακίνητος για είκοσι λεπτά κάθε φορά, με το μάτι κολλημένο στο μικροσκόπιο. Έτσι περνούσε το μεγαλύτερο μέρος της ημέρας του, και τις Κυριακές έκανε μία ή δύο ομιλίες, εκ του προχείρου, στην Εκκλησία. Οι εργασίες του αποσπούσαν τον έπαινο του επιστημονικού κόσμου, πράγμα που τον άφηγε αδιάφορο, αλλά του απέφεραν κάποια ελάχιστα χρήματα, που τα είχε περισσότερο ανάγκη. Για τρία χρόνια από τότε που παντρεύτηκαν, οι γονείς μου δεν έφυγαν ούτε μία ημέρα από το Λονδίνο, καθώς δεν μπορούσαν να ανταποκριθούν στα έξοδα του ταξιδιού. Σπάνια δέχονταν επισκέπτες, δεν έτρωγαν ποτέ έξω και δεν αφιέρωναν

ούτε ένα απόγευμα σε κοινωνικές συναναστροφές. Τη νύχτα συζητούσαν θεολογικά θέματα, διάβαζαν ο ένας στον άλλο ή μετέφραζαν επιστημονικά φυλλάδια από τα γαλλικά ή τα γερμανικά. Είναι η εικόνα μιας ζωής δύσκολης, γεμάτης πίεση και στερήσεις, και αναμφίβολα επιβάρυνε την υγεία τους. Η ικανοποίηση όμως που ένιωθαν ήταν απόλυτη και ειλικρινής. Και μέσα σε όλα αυτά, στη δυσκολότερη, από οικονομική άποψη, στιγμή της ζωής τους, όταν εγώ ήμουν ενός έτους, οι γονείς μου συζητούσαν να φύγουμε από το Λονδίνο. Η Μητέρα μου γράφει τα εξής στο κρυφό της σημειωματάριο:

Είμαστε ευτυχημένοι και ικανοποιημένοι, έχουμε όλα όσα χρειαζόμαστε και μας δίνουν χαρά, και η τωρινή μας κατοικία έχει ευλογηθεί από πολλές γλυκές εμπειρίες. Ζούμε μόνοι μας στο σπίτι μας, και ο ένας χαίρεται τη συντροφιά του άλλου. Αν αλλάξουμε κατοικία, δεν θα είμαστε πια μόνοι. Τούτο όμως μπορεί να είναι καλύτερο για το Βρέφος, καθώς θα βρισκόμαστε περισσότερο χρόνο στην εξοχή. Δεν επιθυμώ να μου δοθεί η δυνατότητα να επιλέξω· δεν γνωρίζω τι θα είναι καλύτερο για εμάς, μόνο ο Θεός το ξέρει, και το εναποθέτω σε Αυτόν· αν η θέλησή Του είναι να μη μετακινηθούμε, θα ορθώσει αντιρρήσεις και δυσκολίες, και αν η θέλησή Του είναι να μετακινηθούμε, θα γεννήσει στην καρδιά του Χένρυ [του πατέρα μου] την επιθυμία και την αδημονία να κάνει το βήμα· κι έπειτα, όποιο και αν είναι το αποτέλεσμα, ας τα εναποθέσουμε όλα σε Αυτόν και ας μην το μετανιώσουμε.

Όποιος ξέρει την ανθρώπινη καρδιά, τούτη τη στάση παραίτησης δεν θα την εκλάβει ως αναποφασιστικότητα. Δεν ήταν αβουλία, ήταν αυταπάρνηση, μια πράξη εκούσια. Κάτω από τους λεπτούς της τρόπους η Μητέρα μου έκρυβε ένα ζωηρό πνεύμα που εκδηλωνόταν ως συνεχής άρνηση της δικής της θέλησης. Όταν στη συνείδησή της άρχιζε να εμφανίζεται η επιθυμία για κάτι, τότε έπρεπε να την απορρίψει αμετάκλητα ή, ακριβέστερα, να την υποτάξει σε ό,τι αντιλαμβανόταν ως θέληση του Θεού.

Το σημείο είναι ίσως κατάλληλο για να αναφέρω ότι την εποχή εκείνη, και στην πραγματικότητα μέχρι τη στιγμή του θανάτου

της, ασκούσε, χωρίς η ίδια να το υποψιάζεται, μια μαγνητική έλξη στη θέληση και στον χαρακτήρα του Πατέρα μου. Και οι δύο ήταν ισχυροί χαρακτήρες, αναμφίβολα όμως πιο δυνατή ήταν η Μητέρα μου· αυτή τον οδηγούσε σταδιακά να λάβει μια οριστική απόφαση για κάτι, η οποία δεν άλλαζε έκτοτε ακόμη και αν η αιτία της δεν υφίστατο πια. Έτσι, μολονότι σε αυτό τον μακροχρόνιο αγώνα, τον οποίο πρόκειται να αφηγηθώ, είχα απέναντί μου τον Πατέρα μου, πίσω από τον Πατέρα κρυβόταν η αιθέρια μνήμη της θέλησης της Μητέρας μου· αυτή τον καθοδηγούσε, αυτή τον πίεζε, αυτή τον κρατούσε προσηλωμένο στον αταλάντευτο σκοπό τον οποίο η ίδια είχε διαμορφώσει και είχε ορίσει. Και, όταν ήρθε η αναπόδραστη ρήξη, ήρθε και η ανείπωτα οδυνηρή συνειδητοποίηση ότι ο σκοπός του παιδιού είχε αποκλίνει από τον σκοπό και των δύο γονέων, και όχι μόνο του ενός.

Η μητέρα μου ήταν βαθιά πουριτανή· δεν της ξέφευγε ποτέ λέξη, στο ημερολόγιό της δεν υπάρχει μία έστω φράση που να αφήνει να εννοηθεί ότι αντιμετώπιζε τυχόν στερήσεις. Έδειχνε δυνατή, με καλή υγεία· το ίδιο κι εγώ. Από τους τρεις μας, αυτός που λύγισε ήταν ο Πατέρας μου. Τότε που υπέστη οξεία νευρική δυσπεψία, ήρθε και η αναπάντεχη μικρή βελτίωση των οικονομικών του, κι έτσι, στα τρία μου χρόνια μπορούσαμε για δέκα περίπου μήνες να παραθερίσουμε στο Ντέβονσερ. Η ακραία απομόνωση, ο ακατάπαυστος κάματος είχαν περάσει ανεπιστρεπτί και, όταν επιστρέψαμε στο Λονδίνο, μπορούσαμε πια να ζούμε με μεγαλύτερη άνεση, χωρίς την αδήριτη ανάγκη «να λησμονούμε τον κόσμο, λησμονημένοι απ' αυτόν».⁴ Αν ωστόσο η αυστηρότητα της ζωής μας μετριάστηκε, τούτο ήταν σχετικό, όχι απόλυτο, και οι αναμνήσεις μου θα δείξουν καθαρά ότι στην πραγματικότητα τίποτα δεν θα έβαζε τη Μητέρα ή τον Πατέρα μου στον πειρασμό να εγκαταλείψουν τη σπηλιά τους στην πνευματική τους

4. Στίχος από το ποίημα του Αλεξάντερ Πόουπ *Eloisa to Abelard* (1717), ο δεύτερος από τους τρεις πρώτους στίχους της δωδέκατης στροφής: «How happy is the blameless vestal's lot! / The world forgetting, by the world forgot. Eternal sunshine of the spotless mind!».

Θηβαΐδα. Οι περιστάσεις επέβαλλαν και στον ένα και στον άλλο τη δημόσια παρουσία τους και δεν μπορούσαν πλέον να αγνοούν εντελώς τον κόσμο που τους περιέβαλλε.

Σκοπός μου δεν είναι να ξαναγράψω τις βιογραφίες των γονέων μου. Και οι δύο έγιναν ως έναν βαθμό γνωστοί, και ο ένας και ο άλλος απασχόλησαν αρκετά τους συγχρόνους τους. Και ο ένας και ο άλλος απέσπασαν πριν από μισό αιώνα, την εκτίμηση των δικών τους αναγνωστών. Το γεγονός ότι ήταν προικισμένοι με ζωηρό πνεύμα και διακρίθηκαν για το έργο τους καθιστά σήμερα ενδιαφέρουσα και, ελπίζω, εποικοδομητική την αντίθεση ανάμεσα στη δική τους πνευματική στάση και στην εικόνα που έχουμε για τους ανθρώπους που ανήκαν σχεδόν στην ίδια τάξη. Όμως το ανά χειράς βιβλίο δεν είναι μία ακόμη βιογραφία κάποιων δημόσιων προσώπων που το καθένα είχε παραπάνω από έναν βιογράφο. Το δικό μου βαρύ καθήκον, όπως εγώ το κατανοώ, είναι άλλο.

*Η μια είν' η πλευρά του κόσμου
τούτην είδαν οι άνθρωποι, και τους ύμνησαν
και νόμισαν πως τους ξέρουν
Κι εγώ μαζί τους στάθηκα, και ύμνησα κι εγώ
με τρόπο δικό μου ολότελα, τόλμησα να πω*

Μα το βιβλίο εξετάζει κάτι άλλο, ερευνά

*την άλλη πλευρά,
τα πρωτόφαντ' ασημένια φώτα της σιωπής και τα σκοτάδια
που κανείς δεν ονειρεύτηκε,⁵*

θέλει να καταγράψει μια ψυχική κατάσταση η οποία άλλοτε δεν ήταν ασυνήθιστη στην προτεσταντική Ευρώπη και της οποίας έσχατοι συνεπείς εκφραστές μεταξύ των φωτισμένων ανθρώπων που ασκούσαν επιρροή υπήρξαν οι γονείς μου.

Για ένα παιδί είναι εμφανείς οι ιδιαιτερότητες της οικογενειακής ζωής που στηρίζεται σε τέτοιες αρχές· ας μου επιτραπεί να τις ανακεφαλαιώσω: τέλεια αγνότητα, αδάμαστη ανωτερότητα,

5. Απόσπασμα από το *One Word More*, τον 51ο δραματικό μονόλογο της ποιητικής συλλογής του Ρόμπερτ Μπράουνινγκ (Robert Browning, 1812-1889) *Men and Women*.

άκρα αυταπάρηση· αλλά και στενότητα, απομόνωση, απουσία προοπτικής και, όπως οφείλω γενναία να παραδεχτώ, έλλειψη ανθρωπιάς. Υπήρχε ακόμη ένα περίεργο μείγμα ταπεινοσύνης και έπαρσης· ολοκληρωτική παραίτηση στη θέληση του Θεού και εξίσου απόλυτη περιφρόνηση της κρίσης και της άποψης του ανθρώπου. Κάθε πράξη τους, κάθε στάση τους οι γονείς μου τις θεμελίωναν στην ερμηνεία που οι ίδιοι έδιναν στις Γραφές, καθώς και στην καθοδήγηση της θείας θέλησης όπως τους αποκαλυπτόταν άμεσα ως ανταπόκριση στις προσευχές τους. Όταν ετίθετο κάποιο δίλημμα, η άμεση αντίδρασή τους ήταν «Ας το θέσουμε στην κρίση του Κυρίου».

Απόλυτα πεπεισμένοι για τη γνησιότητα της σχέσης τους με τον Θεό, δεν ζητούσαν καμία άλλη καθοδήγηση. Δεν αναγνώριζαν κανέναν άνθρωπο ως πνευματική αυθεντία, δεν δέχονταν ως οδηγό τους κανέναν ιερέα ή ποιμένα, δεν τους απασχολούσε καμία από τις τρέχουσες «θρησκευτικές απόψεις». Ζούσαν σε ένα διανοητικό κελί, που το όριζαν ολόγυρα οι τοίχοι του δικού τους σπιτιού, αλλά από πάνω ήταν ανοιχτό προς την πεμπτουσία των ουρανών.

Αυτό λοιπόν ήταν το τοπίο στο οποίο ρίζωσε η ψυχή ενός μικρού παιδιού· όχι σε μια ανθοστοιχία στο ύπαιθρο ούτε σε έναν προσεκτικά φροντισμένο κήπο, μα στο στενό πλάτωμα ενός γρανιτένιου βουνού. Το πλάτωμα αυτό αιωρούνταν από τη μια πλευρά ανάμεσα στη νύχτα και στο χιόνι, και από την άλλη στα ιλιγγιώδη βόθρα του κόσμου· και το λιγοστό του χώμα μόλις που αρκούσε για να υψωθεί με κόπο η γεντιανή προς τον ουρανό και να ανοίξει τα σκληρά κυανά της άστρα· και, αν κάποιο παράρριζο ξεστράτιζε πέρα από τα αδυσώπητα όριά του, δεν του πρόσφερε κανένα στήριγμα, καμιά ελπίδα σωτηρίας.